

इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद

(1996) 3 एस.सी.आर. 663

बिहार राज्य आणि अन्य एक

विरुद्ध

रांची जिल्हा समता पार्टी आणि अन्य एक

19 मार्च, 1996

[न्यायमूर्ति के. रामास्वामी, न्यायमूर्ति एस. पी. भरुचा आणि न्यायमूर्ति के. एस. परीपूरनन]

भारतीय संविधान, 1950: अनुच्छेद 136 आणि 226 - सातवी अनुसूची यादी - नोंद 80.

दिल्ली विशेष पोलिस कायदा, 1946: कलम 6.

बिहार पशुसंवर्धन विभाग - शिक्षण, सहकार आणि मत्स्यव्यवसाय विभाग मोठ्या प्रमाणात सार्वजनिक निधीची उधळपट्टी, फसवे व्यवहार आणि खात्यांचा खोटेपणा - राज्य पोलिसांनी केलेला तपास - कलम 226 अंतर्गत अधिकार वापरून राज्य सरकारच्या संमतीशिवाय सी. बी. आय. ला तपास करण्याचे उच्च न्यायालयाचे निर्देश -राज्य पोलिसांवर अपशब्द न टाकण्याचे, तर सार्वजनिक प्रशासनातील भ्रष्टाचाराची चौकशी करण्याचे निर्देश- असे ग्राह्य धरले कि दिलेले निर्देश न्याय्य आणि योग्य होते आणि कलम 136 अंतर्गत हस्तक्षेप न करण्याचे आवाहन केले गेले-घोटाळ्यात सामील असलेल्या सर्व व्यक्तींशी ई कायदानुसार वागावे असे उच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्देशात सुधारणा-सी. बी. आय. ने केलेला तपास पाटणा उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांच्या संपूर्ण देखरेखीखाली असावा असे मत व्यक्त केले-उच्च न्यायालय संबंधित राज्याच्या संमतीशिवाय सी. बी. आय. द्वारे तपासाचे निर्देश देऊ शकते का हा प्रश्न-संदर्भ आधीच घटनापीठासमोर प्रलंबित असल्याने तपास नाही.

दिवाणी अपिलीय अधिकारिता : दिवाणी अपील क्र. 5177- एफ 1996.

पाटणा उच्च न्यायालयाच्या 11.3.96 रोजी C.W.J.C. क्रमांक 459 - १९९६ मधील निकाल आणि आदेशावरून.

रांची झीला समता पार्टी साठी :- सोली जे. सोराबजी, एफ. एस. नरीमन, पी. पी. राव, शांती भूषण, अरुण जेटली, ओ. पी. शर्मा, राजीव धवन, रामेश्वर प्रसाद, शशी अनुग्रह, बी. बी. सिंग, जमशेद बे, प्रशांत भूषण, मनिंदर सिंग, प्रतिभा एम. सिंग, रविशंकर प्रसाद, राकेश प्रसाद, सुशील कुमार मोदी, सु. श्री.नानिता शर्मा, रणजी थॉमस, प्रशांत चौधरी, पी. के. शाही, प्रमोद कुमार, गोपाल सिंग आणि सु. श्री. विमला सिन्हा.

न्यायालयाने खालील आदेश पारीत केला :

अनुमती मंजूर

दोन्ही बाजूंच्या विद्वान अधिवक्त्यांचा सल्ला ऐकला.

विशेष परवानगीद्वारे हे अपील पाटणा उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाच्या 11 मार्च 1996 रोजी सी. डब्ल्यू. जे. सी. क्रमांक 459- 1996 च्या पारीत केलेल्या निकालावरून उद्भवले आहे. उच्च न्यायालयाच्या आक्षेपीत निकालात नमूद केलेली सर्व तथ्ये सांगणे आवश्यक नाही. असे सांगणे पुरेसे आहे की बिहार राज्याच्या पशुसंवर्धन विभागात 500 कोटी रुपये एवढ्या मोठ्या प्रमाणात सार्वजनिक निधीची अफरातफर , फसवे व्यवहार आणि खात्यांचा खोटेपणा उघडकीस आला . हे 1977-78 ते 1995-96 या वर्षांमध्ये घडले होते. शिक्षण, सहकार आणि मत्स्यव्यवसाय विभागांमध्येही अशीच स्थिती होती. सखोल चौकशी करणे आवश्यक आहे यावर सर्व वकिलांचे एकमत आहे. दोन्ही बाजूंच्या वकिलांमध्ये एकच वाद आहे की, उच्च न्यायालय, कलम 226 चा अधिकाराचा वापर करून, राज्य पोलिसांकडून तपास काढून केंद्रीय अन्वेषण विभागाकडे (सी. बी. आय.) सोपवू शकते का?

राज्याची बाजू मांडणारे ज्येष्ठ विद्वान वकील एफ. एस. नरीमन यांनी असा युक्तिवाद केला की, संविधानाच्या सातव्या अनुसूची मधील पहिल्या यादीतील नोंद

80 आणि दिल्ली विशेष पोलिस कायदा, 1946 (1946 चा कायदा ई 26) च्या कलम 6 मुळे, संबंधीत राज्य सरकारच्या संमतीशिवाय राज्य पोलिसांव्यतिरिक्त कोणतीही तपास संस्था राज्यात झालेल्या गुन्ह्याचा तपास करू शकत नाही. उच्च न्यायालयाने अनुच्छेद 226 अंतर्गत अधिकारांचा वापर करताना ही मर्यादा लक्षात ठेवायला हवी होती. पूर्ण न्याय देण्यासाठी संविधान अनुच्छेद 142 अंतर्गत अधिकारांचा वापर करणाऱ्या या न्यायालयाला ही मर्यादा लागू झाली नाही. त्यामुळे, उच्च न्यायालयाने सी. बी. आय. ला सार्वजनिक निधीची अफरातफर, मोठ्या प्रमाणात गैरव्यवहार, बनावट कागदपत्र तयार करणे आणि नष्ट करणे इत्यादींच्या आरोपांची चौकशी करण्याचे निर्देश देणे कायद्याने योग्य नव्हते. वरिष्ठ विद्वान वकील पी. पी. राव यांनी असा युक्तिवाद केला की राज्य सरकारने तपास सुरू करण्यात विलंब केला नाही. हे प्रकरण मुख्यमंत्र्यांच्या निदर्शनास आणून देताच त्यांनी त्वरित कारवाई केली, दोषी अधिकाऱ्यांना निलंबित केले आणि नियतकालिक अहवाल सादर करण्यासाठी चौकशीची स्थापना केली. राज्य सरकार कोणत्याही भ्रष्ट अधिकाऱ्यावर खटला चालवण्यापासून किंवा विभागीय कारवाई होण्यापासून वाचवण्याचा प्रयत्न करणार नाही, असे राव यांनी सांगितले. योग्य चौकशी व्हावी यासाठी तात्काळ केलेल्या कारवाईने राज्य सरकारचा प्रामाणिकपणा सिद्ध झाला. राज्य पोलिसांविरुद्ध कोणताही आरोप नव्हता. उच्च न्यायालय नियंत्रण राखू शकले असते आणि राज्य पोलिसांच्या तपासावर देखरेख ठेवू शकले असते. त्याऐवजी, त्यांनी राज्य पोलिसांचे वैधानिक अधिकार काढून घेतले आणि ते सी. बी. आय. कडे सोपवले, ज्यामुळे संविधानांतर्गत अधिकारांचे वितरण विस्कळीत झाले. सर्व युक्तिवादांचे समर्थन करून ज्येष्ठ वकील सोली जे. सोराबजी यांनी सांगितले की, भारत सरकार कायदा, 1935 च्या 39 व्या नोंदीत हे अधिकार शोधल्या जाऊ शकतात, राज्य पोलिसांचे अधिकार काढून घेता येणार नाहीत. राज्य सरकारच्या संमतीशिवाय उच्च न्यायालयाने केंद्रीय संस्थेकडून चौकशीचे आदेश देणे शक्य नव्हते.

दुसरीकडे, उत्तरवादींचे नेतृत्व करणारे ज्येष्ठ विद्वान वकील शांती भूषण यांनी

उच्च न्यायालयाचे अधिकार अमर्यादित असल्याचा युक्तिवाद केला. त्या शक्तीच्या वापरावर स्वतः लादलेल्या मर्यादा होत्या. राज्याच्या प्रशासनात झालेल्या फसव्या व्यवहारांची व्याप्ती लक्षात घेता, त्यांची चौकशी करणे आणि चूक करणाऱ्या अधिकाऱ्यांवर स्वतंत्र संस्थेद्वारे कारवाई करणे आवश्यक होते. एखाद्या स्वतंत्र संस्थेने तपास केला तर लोकांचा विश्वास उत्तम प्रकारे सिद्ध होईल. सी. बी. आय. ला कोणत्याही निष्पाप व्यक्तीला फसवण्याचे किंवा कोणत्याही खऱ्या गुन्हेगाराला वाचवण्याचे कोणतेही कारण नव्हते. त्यामुळे लोकशाही व्यवस्थेत, जेव्हा प्रशासनावर ढग दाटले गेले, तेव्हा स्वतंत्र संस्थेने तपास करणे योग्य ठरेल. त्यामुळे उच्च न्यायालयाने कलम 226 अंतर्गत आपल्या विवेकाधिकाराचा वापर करून सी. बी. आय. ला ५०० कोटी रुपयांपेक्षा जास्त रकमेच्या या फसव्या व्यवहारांची चौकशी करण्याचे योग्य निर्देश दिले होते, राज्याने स्वतःच दिलेला अंदाज. वरिष्ठ विद्वान वकील अरुण जेटली यांनी राज्याच्या दक्षता आयोगाच्या माध्यमातून या संदर्भात आयकर विभागाची माहिती असूनही अभिलेखावरील पुराव्यांच्या आधारे तपासात आणि दोषी अधिकाऱ्यांविरुद्ध आरोपपत्र दाखल करण्यात राज्य पोलिसांच्या निष्क्रियतेवर टीका केली. ज्येष्ठ विद्वान वकील राजीव धवन यांनी जनतेच्या विश्वासाच्या युक्तिवादावर निर्णयाचे समर्थन केले आणि ज्येष्ठ वकील ओ. पी. शर्मा यांनी त्याचा पुनरुच्चार केला.

युक्तिवाद लक्षात घेता, उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशात या कोर्टाने हस्तक्षेप करणे हे न्याय्य ठरेल का, हा विचारार्थ प्रश्न उद्भवतो. संबंधित राज्याच्या संमतीशिवाय सी. बी. आय. द्वारे तपास करण्याचे निर्देश देण्याच्या राज्यघटनेच्या कलम 226 अंतर्गत उच्च न्यायालयाच्या अधिकाराचे मापदंड हा या न्यायालयाच्या पाच न्यायाधीशांच्या घटनापीठाकडे विचाराधीन असलेला संदर्भ विषय आहे. (१० मार्च १०८९ च्या आदेशानुसार हा डब्लू .पी. क्रमांक ५३१ - ३६/१०८५ आहे.) त्यामुळे, राज्याच्या संमतीशिवाय गुन्हांचा तपास करण्यासाठी सी. बी. आय. ला निर्देश देण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालय अहवाल अनुच्छेद 226 अंतर्गत उच्च न्यायालयाच्या अधिकाराच्या सीमा या न्यायालयासमोर आधीच आहेत आणि त्या तपासल्या जातील.

दोन्ही बाजूंच्या विद्वान वकिलांनी मांडलेले सर्व युक्तिवाद घटनात्मक खंडपीठाद्वारे विचारात घेतले जातील आणि हाताळले जातील.

तर मग एकच प्रश्न भेडसावतो की राज्यघटनेच्या कलम 136 अंतर्गत आमच्या मध्यस्थी साठी हे योग्य प्रकरण आहे का? लोकहित याचिकेत संविधानाच्या कलम 226 अंतर्गत असलेल्या अधिकाराचा वापर एखाद्या राजकीय पक्षाला किंवा लोकांच्या गटाला कोणताही फायदा देण्यासाठी नव्हता, जसे की अपीलकर्त्यांच्या वकिलांनी सांगितले होते. हे राज्य पोलिसांना बदनाम करण्यासाठी नव्हते. सार्वजनिक प्रशासनातील भ्रष्टाचार, नोकरीतील गैरवर्तन, बनावट कार्यालयीन अभिलेख तयार करणे आणि जनतेचा विश्वास संपादन करणाऱ्या स्वतंत्र संस्थेद्वारे सार्वजनिक निधीच्या अफरातफरीची चौकशी करण्यासाठी हे केले गेले. त्यामुळे आमचे असे मत आहे की उच्च न्यायालयाने दिलेले निर्देश न्याय्य आणि योग्य असल्याचे दिसून येते आणि वास्तविक हस्तक्षेप करण्याची गरज भासवत नाही.

मग प्रश्न असा आहे की उच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्देशात काही बदल करण्याची आवश्यकता आहे का? राज्य पोलिसांनी यापूर्वीच वेगवेगळ्या व्यक्तींविरोधात 40 प्रथम खबरी अहवाल दाखल केले आहेत, 44 गुन्हेगारांना अटक केली आहे आणि 239 व्यक्तींच्या मालमत्ता जप्त केल्या आहेत, असे नरीमन यांनी निदर्शनास आणून दिले आहे. या गुन्ह्यांमध्ये सामील असलेल्या सर्व व्यक्तींची ओळख पटवण्याची गरज नाही. केवळ वरील सर्व व्यक्तींशीच नव्हे तर त्यात सामील असलेल्या इतर सर्व व्यक्तींशीही कायदानुसार व्यवहार करणे आवश्यक आहे. हा बदल केला जाईल.

आमचे असेही मत आहे की, सी. बी. आय. च्या तपासावर नियंत्रण ठेवण्याबाबत स्टेटची भीती दूर करण्यासाठी, ते सर्वतोपरी पाटणा उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांच्या नियंत्रणाखाली आणि देखरेखीखाली असले पाहिजे. तपासाची जबाबदारी सोपवण्यात आलेले सी. बी. आय. अधिकारी संबंधित फौजदारी न्यायालयाव्यतिरिक्त पाटणा उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांना वेळोवेळी

तपासात झालेल्या प्रगतीची माहितीमाहिती देतील आणि जर त्यांना तपास करण्याच्या बाबतीत काही निर्देश हवे असतील तर ते त्याच्याकडून मिळवू शकतील. विद्वान मुख्य न्यायाधीश एकतर हे प्रकरण त्यांच्या अध्यक्षतेखालील खंडपीठासमोर निर्देशांसाठी पाठवू शकतात किंवा इतर कोणतेही योग्य खंडपीठ स्थापन करू शकतात. तपास संपल्यानंतर आणि अहवालांना अंतिम रूप दिल्यानंतर, उच्च न्यायालयाच्या द्विसदस्यीय खंडपिठाने आक्षेपार्ह निकालात सूचित केल्याप्रमाणे, त्वरित पाठपुरावा कारवाई केली जाईल. उच्च न्यायालय आणि राज्य सरकार पुरेसे विशेष न्यायाधीशांची नियुक्ती करण्यासाठी सहकार्य करतील जे खटले जलदगतीने हाताळतील जेणेकरून चा कोणताही पुरावा नष्ट होणार नाही.

आधीच सुरू झालेल्या प्रकरणांमध्ये राज्य पोलिसांकडून होणारा तपास निलंबित राहील, या संदर्भात उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाच्या परिच्छेद 54 मधील आदेशात सुधारणा करण्यात आली आहे. वर नमूद केल्याप्रमाणे संपूर्ण तपास आता सी. बी. आय. कडे सोपवण्यात आला आहे. सी. बी. आय. ला निर्देश देण्यात आले आहेत की, राज्य पोलिसांनी आधीच केलेला तपस एफ. आय. आर., अटक आणि जप्ती सह हाती घ्यावा आणि योग्य प्रकारे व्यवहार करावा.

त्यानुसार अपील निकाली काढली जाते. खर्चाबाबत कुठलाही आदेश नाही .

अपील निकाली काढण्यात आली .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल

आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला

जाईल.

X-X-X-X